

Genel Hatlarıyla Aydınlanma Felsefesi Ve Aydınlanmaya Yol Açan Tarihsel Süreç

The Philosophy Of Enlightenment In General Lines And The Historical Process Leading
The Enlightenment

Sami ZARİÇ

Doç.Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Mersin, Türkiye

ÖZET

Genel olarak bir aydın hareketi olan Aydınlanma'nın 1688 İngiliz Devrimi'yle başladığı ve 1789 Fransız Devrimi'yle zirve noktasına vardığı ifade edilir. Aydınlanma Felsefesinin altında yatan güç, Kilise ve Kraliyet Mahkemesi veya aristokrasi tarafından temsil edilen ortaçağın dine ve geleneğe güvenmesine karşı, bilgiye ulaşmaya yönelik bilimsel yaklaşıma artan bir inanç olmuştur. Aslında Avrupalıların bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla şekillendirme çabası olarak görebileceğimiz bahse konu dönem, Batı medeniyetinin tarihsel gelişiminin ve değişiminin fikrîsel ve kültürel sonucu olarak görülebilir. Dolayısıyla Aydınlanma, bir düşünceler yumağıdır ve ayrıca bu yumakta ipler birbirine dolanmış olup karmakarışıktır. Filozoflar, el attıkları çeşitli meseleler üzerinde hem kendi aralarında, hem zaman zaman kendi içlerinde karşıtlıklar ortaya koymuş ve böylece çelişkili görüşler oluşmuştur. Doğrusu daha baştan beri birçok düşünce adamı insanlığın aydınlık bir dünyaya kavuşması yönünde gayret sarf etmiştir; ancak "Aydınlanma" adının tarihsel bağlamında bizi 18. yüzyıla sınırladığını kaydetmek gerekir. Dolayısıyla Aydınlanmacılık 17. yüzyılın bilimselliğe dayalı katı usçuluğuna, özellikle bu usçuluğun giderek yozlaşan şekillerine tepki mahiyetinde belirmiştir. Her büyük zihinsel tarih veya dönemde olduğu gibi Aydınlanma hareketinin de başlangıç tarihini sıkı bir şekilde tayin etmenin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca Aydınlanma düşüncesi dönemin siyasetini de etkilemiştir. Aydınlanmış despotlar kilisenin gücüne ve ayrıcalıklarına karşı çıkarak dini hoşgörüyü ve yasal reformları desteklediler.

Anahtar kelimeler: Aydınlanma, Avrupa, Ortaçağ, Kilise, Burjuvazi.

ABSTRACT

It is generally stated that the Enlightenment, which is an intellectual movement, started with the English Revolution of 1688 and reached its peak with the French Revolution of 1789. The underlying force of Enlightenment Philosophy was a growing belief in the scientific approach to knowledge as opposed to the medieval reliance on religion and tradition as represented by the Church and the Royal Court or the aristocracy. In fact, the period in question, which we can see as an effort to shape the individual and social life of Europeans with a new understanding, can be seen as the intellectual and cultural result of the historical development and change of Western civilization. So Enlightenment is a ball of thoughts, and also in this ball the threads are tangled and tangled. Philosophers have put forward contradictions both among themselves and from time to time on various issues they have dealt with, and thus contradictory views have emerged. In fact, from the very beginning, many thinkers have made an effort for humanity to reach a bright world; however, it should be noted that the name "Enlightenment" in its historical context limits us to the 18th century. Therefore, Enlightenment emerged as a reaction to the strict scientific rationalism of the 17th century, especially to the increasingly degenerate forms of this rationalism. It can be stated that it is not possible to determine the beginning date of the Enlightenment movement, as it is in every great mental history or period. In addition, the thought of the Enlightenment also affected the politics of the period. Enlightened despots opposed the power and privileges of the Church and supported religious tolerance and legal reforms.

Key words: Enlightenment, Europe, Medieval, Church, Bourgeoisie.

1. GİRİŞ

Ekonomik ve sosyal düzen olarak kendine has özellikleri olan feodalitenin ideolojik temelleri dine, kurumsal olarak Kilise'ye dayanmaktaydı. Bu noktada burjuvazi feodal yapı sürerken aşama aşama büyüyerek ekonomik ve sosyal anlamda gücünü ele geçirmiştir. Böylece burjuvazinin maddi açıdan zenginleşerek iktidara doğru yürümesi sonucu yeni bir dünya görüşü ortaya çıkmıştı. Burjuvazinin serpilip büyümesiyle ortaya çıkan ve burjuva iktidarının felsefi temelini oluşturan yenedünya görüşüne Aydınlanma Felsefesi ismi verilmektedir. Doğrusu 18. yüzyılda sadece bir felsefe ve siyaset kuramından bahsedilemez. Yine de Batı'da bu yüzyıla mührünü basan bir dünya görüşünden bahsedilecekse bu Aydınlanma Felsefesi olabilir (Kabakçı, 111).

Dolayısıyla Aydınlanma 18. yüzyıl Avrupa'sında eleştirel sorgulamaya ve aklın kullanılmasına yönelik bir eğilimin parçası olan oldukça karmaşık bir hareket olarak nitelendirilebilir. Bu anlamda Aydınlanma düşünürleri, insanı, toplumu ve evreni değerlendirmek ve böylece insan koşullarını daha da iyileştirmek amacıyla otorite ve geleneklere engellenemeyen bir fikir akımı kullanmanın gerekliliğine inanmıştır (Black, 2020:137).

Bu çalışmayla ilk olarak Aydınlanma düşüncesinin genel olarak özelliklerine göz atılacaktır. Takip eden bölümde de Aydınlanmanın doğuşu ve gelişimi üzerinde etkili olan tarihsel süreç ve koşullar ele alınmaya ve irdelenmeye çalışılacaktır.

2. AYDINLANMA FELSEFESİ VE AYDINLANMA ÇAĞI NEDİR?

Genel olarak bir aydın hareketi olan Aydınlanma'nın 1688 İngiliz Devrimi'yle başladığı ve 1789 Fransız Devrimi'yle zirve noktasına vardığı ifade edilir. Buna göre Aydınlanma, Batı dünyasında ticaret ve sanayileşmenin gelişimi ve burjuvazinin ortaya çıkışıyla yaşanan büyük ve çok temelli dönüşümle şekillenen tarihsel dönem veya sürecin kültürel ifadesi şeklinde açıklanabilir (Cevizci, 2002:9).

Aydınlanma Felsefesinin altında yatan güç, Kilise ve Kraliyet Mahkemesi veya aristokrasi tarafından temsil edilen ortaçağın dine ve geleneğe güvenmesine karşı, bilgiye ulaşmaya yönelik bilimsel yaklaşıma artan bir inanç olmuştur.

Kilise Babaları ve eski uygarlıklardan bilginler üzerine çalışmaktan ziyade gözlem ve deneye dayalı yeni bir düşünce tarzı, Avrupa'da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Nicolaus Copernicus(1473-1543), Francis Bacon(1561-1626), Galileo Galilei(1564-1642), René Descartes(1596-1650) ve Isaac Newton(1642-1727) tarafından yapılan temel yayınlarla ivme kazanmıştı. Düşüncedeki bu değişime genellikle bilimsel devrim denilmiştir (Brysaert, 2015).

Kapitalizmin yeşerdiği ve geliştiği ilk ülke olan İngiltere'de başlayıp, esasen Fransa'da güçlenen, feodal yapının olumsuz etkisiyle Almanya'ya daha geç ulaşan ve nihayet 20. yüzyılda da birçok ülkenin modernleşme projelerinde etkili olan söz konusu aydın hareketi, her şeyden önce mutlak bir akılcılıkla, insan davranışının tek rehberinin, gelenek veya din değil de, başka hiçbir kaynaktan beslenmeyen akla duyulan inançla şekillenir (Cevizci, 2002:9).

Aslında Avrupalıların bireysel ve toplumsal yaşamını yeni bir anlayışla şekillendirme çabası olarak görebileceğimiz bahse konu dönem, Batı medeniyetinin tarihsel gelişiminin ve değişiminin fikrîsel ve kültürel sonucu olarak görülebilir. İlk olarak İngiltere'de görülen sosyal değişim (kapitalizmin doğuşuyla) ardından Fransa'da özgürlük hareketi şeklinde sürmüştür. Böylece Almanya'da felsefi temellerini kurarak dünyayı etkisi altına alacak modernleşme/batılılaşma hareketine evrilmiştir (Çüçen, 2005).

Ancak Aydınlanma'nın dönemselleştirilmesi sadece bir tarih yazımı konusu olmayıp tarihsel olarak özdeşleştirilebilir bir dönem şeklinde Aydınlanma'nın portresinin çizimi tarih yazımının belgesel çerçevesinin dışına taşmaktadır (Çiğdem, 2001:17). Bu açıdan Aydınlanma Çağı'nın ne zaman başladığı hususunda tam bir tarih belirlemek zordur. Ancak Taşkın(2007:20) Aydınlanmanın bir dönemin özel adı şeklinde kullanıldığı konusunda yaygın bir kanaat bulursa da, Aydınlanmanın bir yüzyıllık süre ile sınırlandırılmayacak kadar derin tarihsel köklere sahip olduğunu, söz konusu birikimin yepyeni bir ruh, coşku ve cesaretle 18. yüzyılda somutlaştırılmış bir hale büründüğü düşüncesine de tamamen karşı çıkılmayacağını dile getirir.

Çiğdem(2001:15-16)'e göre ise Aydınlanma Felsefesi, 18. yüzyılda, yani Aydınlanma Çağı'nda başta Fransa'da gelmek üzere, gücüne saf bir inanç duydukları aklın işlersel kılınmasının sağlandığı bir ortamda, bir grup filozofun mevcut değerler ve toplumsal kurumların eleştirisini hedefleyen bir felsefe hareketinin ismidir ve niteliği de sadece ve gerçek anlamda felsefi bir karaktere sahip olmamasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Çiğdem, Aydınlanma'nın hem dolaylı ekonomik ve toplumsal sonuçları açısından hem de akılsal devrim olarak nitelendirilen oluşumun altyapısını oluşturmak suretiyle "modern toplum"un fikri temellerini attığını söyler.

Dolayısıyla Aydınlanma, bir düşünceler yumağıdır ve ayrıca bu yumakta ipler birbirine dolanmış olup karmakarışıktır. Filozoflar, el attıkları çeşitli meseleler üzerinde hem kendi aralarında, hem zaman zaman kendi içlerinde karşıtlıklar ortaya koymuş ve böylece çelişkili görüşler oluşmuştur. Bu noktada bahse konu düşünsel çelişkilerin bir açıdan çağın değişik alanlarında görülen çeşitli çelişkilerinin bir yansıması şeklinde ifade edilebilir (Ağaoğulları, 2018:517-518).

Aydınlanmanın önemli özelliklerinden bir diğeri de, Aydınlanmacı filozofların veya düşünürlerin genel itibarıyla sistemli düşünürler olmaktan ziyade büyük yazarlar olarak nitelendirilmeleridir. Bu düşünürler yazılarında milli dilleri aracılığıyla fikirlerinin büyük halk kitlelerine yayılmasını hedeflemiştir. Felsefenin geniş halk kitlelerinin eğitim ve yetişmesinde rol üstlenmesi de 18. Yüzyılın ve bahse konu hareketin bir diğer özelliği olmuştur. Bu açıdan Ansiklopedistler hem Aydınlanmanın tipik temsilcisidirler, hem de onların mantıki sonucunu oluşturur. Burada önce yazarın kendini aydınlatması, kendisinin aydınlanması, sonra geniş halk kitlelerini aydınlatması bahis konusudur. Bu açıdan hareket derinlikten çok genişliğine bir hareket şeklindeydi. Bilgiyi halka yaymak, geniş çevrelerin hizmetine sunmak, buna paralel olarak, Aydınlanmacıların esas tasaları olmuştur (Arslan, 1992:25).

Ayrıca Aydınlanma filozofları, çelişkiden kaçınmamalarının yanı sıra bir sistem kurma anlayışına genellikle pek ilgi göstermemiştir. Böylece Aydınlanma düşüncesi, (birkaç istisna hariç) bir sistem kuran kuramsal kitaplarla değil, daha çok deneme, roman, hikâye, tiyatro eseri vb. edebî çalışmalarla ve tarih konulu ya da ansiklopedik eserlerle dillendirilmiştir. Düşüncelerin ve bilgilerin bu haliyle ortaya serilmesinin bir nedeni de filozofların felsefeyi basitleştirerek gündelik yaşama dâhil etmek ve yaşamı dönüştürmede araç olarak kullanmayı istemeleridir. Bu açıdan amaç, kuramsal ve kurgusal yapılara sıkışıp kalmaktansa düşünceye pratik boyut getirmek ve dolayısıyla insanı özgürleştirip topluma yeniden düzen vermektir (Yalçınkaya ve Ağaoğulları, 2013:161).

Aydınlanma Dönemi'nin önde gelen aydınlarından Immanuel Kant, Aydınlanmayı, aklın her yerde tüm yönleriyle özgür şekilde kullanılabilmesi şeklinde tarif eder. Kant'ın düşüncesinde, kişiler ergin olamama haline tamamen kendi hataları yüzünden düşmüştür. Bu hatanın sebebi, aklın başkalarının kılavuzluğunda kullanılmasıdır ki, bunun sonucu olarak bireylerde tembellek ve korkaklık ortaya çıkmaktadır. Böylece kişiler, hür şekilde düşünüp harekete geçmekten kaçınmaktadır. Bu noktada Kant'ın anlayışında, başkalarının etkisi ve kılavuzluğuna başvurmadan insanların akıllarını kullanmaya cesaret etmeleri, Aydınlanma'nın ilk adımını oluşturacaktır (Kalin, 2007:9).

Baykan(2000:29-50) ise konuya biraz farklı bir pencereden bakarak Aydınlanma Felsefesi diye bir felsefenin varlığı konusunda şüphesini açıklar. Baykan'ın tezine göre Aydınlanma filozofları denilebilecek belirgin bir ekip üzerinde uzlaşma olmayıp söz konusu dönem yazarlarının fikirleri aynı başlık çatısı altında toplanamayacak düzeyde birbirinden farklı, hatta birbirine karşıdır. Çiğdem(2001:35) de Aydınlanma'nın Avrupa'nın farklı ülkelerinde değişik şekillerde

ve özellikle politika konusunda olmak üzere, ortak düşüncelere ve tavırlara sahip olmayan filozoflarca meydana getirilmiş entelektüel bir hareket olduğunu dile getirir.

Ayrıca yine Baykan'a göre Aydınlanma Çağı'nın kendine has bir özelliği olmayıp eleştiri, akılcılık ve dine(Kiliseye) muhaliflik gibi hususiyetler de zaten önceki devirlerde de görülmüş olan ve pek yeni sayılmayan niteliklerdir. Dolayısıyla Baykan'ın düşüncesine göre sigara dumanından oluşturulan şekiller bir üflemeyle nasıl hemencecik kayboluyorsa "Aydınlanma Felsefesi" denilen şey de üzerinde esaslı şekilde durulunca benzer biçimde kaybolup gitmektedir. Baykan'a göre bu yanılıya neden olan etkenler olarak da o çağda Avrupa entelektüel hayatının üzerinde etkisi görülen Fransız madamlarının salonları ile mason localarının büyük etkisini görmek gerekir. Dolayısıyla 18. yüzyılda bir efsane oluşturulmuştur. Bu açıdan, Baykan tarafından Aydınlanma felsefesi tamamıyla tarihi bir illüzyon olarak nitelendirilir.

Bu noktada Taşkın(2007:41) da Baykan kadar farklı duruş sergilemese de "Aydınlanma"nın önde gelen aydınları arasında, öğreti, mizaç, çevre ve kuşak açısından farklılıklar bulunduğu kabul edildiğine dikkat çeker. Taşkın'a göre bu farklılaşmanın olduğu bir zaman diliminde homojen bir yapıdan söz edilememesi şüphesiz önemlidir ve bu nedenle de bu ölçüde ayrışmanın olduğu bir dönemi tek bir ad altında bir araya getirmenin de mümkün olup olmadığı tartışılabilir.

Batuhan(2003:46) da yeni bir çağın doğmasına öncülük eden tüm aydınların aynı fikir ve idealleri paylaştıkları yahut aynı hedef peşinde koştukları sonucuna varmanın doğru olmayacağını ifade eder. Batuhan'a göre mizaçları, zekâ, duyarlık ve bilgileri oldukça farklı olan aydınlar görüntü itibarıyla ortak bir ideolojinin çatısı altında bir araya gelmişlerdi ancak kimi zaman söz konusu ideoloji de önemli bir takım farklılıklar içermektedir.

Çiğdem(2001:17)'in bakış açısına göre ise Aydınlanma kökensel formu arasında derin ve büyük farklılıklar içerse de modernitenin bilincini yoğuran bir etken anlamında var olarak ve çağdaş dünyanın felsefi ve ontolojik kendini anlamasında reddedilemez bir etkide bulunarak modern dünyanın şekillendirilmesinde etkisi olan dönüm noktalarından biri olarak düşünülmesi ve anlaşılması gerekir.

Aydınlanma'nın etkisi sadece entelektüel alanla sınırlı olmamıştır. Bilimdeki başarılar arttıkça, Batı dünyasındaki aydınlar onu sadece bilgi toplamanın değil, aynı zamanda toplumu organize etmenin bir yolu olarak da görmeye başladı. Böylece özerk ve bilimsel düşünce, mevcut kurumların, geleneklerin ve ahlakın otoritesinden daha iyi meşruiyet kaynakları olarak telakki edilmiştir. Bu yaklaşım, Amerikan Bağımsızlık Savaşı(1775-83)'nin ve Fransız Devrimi(1789-99)'nin patlak vermesinde etkili olmuştur. Her ikisi de, yeni Amerikan yöneticileri tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Fransız devrimciler tarafından yazılan İnsan Hakları Bildirgesi'nde ifade edildiği gibi, bilimsel yöntemden ilham alan daha makul bir hükümetle yönetici güçleri değiştirmeyi hedefliyordu. Diğer ülkelerde, yöneticiler yeni fikirlere adapte oldular ve kendilerini aydınlanmış mutlakiyetçi(veya despot) olarak takdim ettiler, ülkelerini akılcılığa göre örgütlediler, dini hoşgörüyü ve ifade hürriyetini teşvik ettiler ve kendilerini bilim adamları ve sanatçılarla çevrelediler (Brysaert, 2015).

3. AYDINLANMAYA YOL AÇAN TARİHSEL SÜRECİ

Bu bölümde ilk olarak Aydınlanmanın ortaya çıkış sebebinin üzerinde durulacaktır. 15. ve 16. yüzyıla verilen ad olan Rönesans fikri kelime olarak 'yeniden doğuş' anlamına gelir. 'Yeniden doğuş'tan kastedilen, felsefenin ilk çıktığı Antik Yunan düşüncesinin yeniden doğurulmasıdır. 15. yüzyıla kadar geçen süreçte aradaki Orta Çağ Dönemi, 'karanlık çağ' şeklinde nitelendirilmekte olup burada aydınlanmanın ışık, aydınlık ile sembolleştirilmesinin sebebi Ortaçağ karanlığından çıkış diye anlaşılabilir. Orta Çağ'ın dinsel ve geleneksel değerleri, kutsal kitapları, vahiye yorum getiren kilise babalarının dogmatik yaklaşımları Rönesans ile çözülme emareleri göstermiştir. Bunların yerine yeni değerler konulmasına çalışılmış ve insan bizzat kendisinden hareketle inceleme konusu olmuştur. Bu düşüncelerle beraber Rönesans'ın önemli görüşü olan Hümanizm doğmuştur (Kiriş Yılmaz, 2018:60). Batı tarihindeki Ortaçağ deneyimine bakıldığında dinin her alanı kapsadığı ve kuşatmış olduğu, farklı toplumsallıklara açık bir alanın kalmadığı tespiti yapılabilmektedir (Köktaş, 2017:145).

Dolayısıyla Rönesans'a kadar egemen dünya görüşü, Kilise'nin kendi tekelinde bulundurup belirli şekilde öğrettiği Hıristiyanlıktı. Sonrasında söz konusu koşullar değişip 16. yüzyılın başından itibaren büyümeye başlayan Protestan hareketi sonucunda Vatikan'ın tekelci otoritesi darbe almıştır. 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren laik (Kilise kurumuna dâhil olmayan) yazarların felsefe ve ilim sahalarındaki eserleri, aşamalı olarak Avrupa düşünce dünyasında etkide bulunmaya başladı. Bu döneme değin Batılı insanın eğitimi, öğrenimi Kilise (din adamları) tarafından verilmekteydi. Rahipler halkı beşeri münasebetler konusunda eğitmelerinin yanı sıra onlara "dünya görüşü" de aşılamaktaydı. Bu anlamda Kilise ayrıca yükseköğretim ve tefekkür kurumu hüviyetindeydi. Bu açıdan Katolik Kilisesi'nin Avrupalıların medenileşmesinde epey katkıda bulunduğu gerçeği saklanamaz. Ancak Kilise mensupları da oldukça fazla hatalar yaptı. Netice itibarıyla entelijensiya ve umumi avam sınıfı Kilise'ye karşı tepkiliydi. Yüzyıllarca devam eden bu olaylar sonucunda Katolik Kilisesi Batı düşünce hayatı üstündeki hâkimiyetini kaybetti. Dolayısıyla laik düşünürlerin ve aydınların bu alanda etki ve güçleri daha da arttı (Baykan, 2000:23).

Bu noktada feodal yapıya da ayrıca değinmek lazım. Feodalite olarak isimlendirilen ekonomik ve sosyal yapının ürünü olan düşünce biçimi dine, kiliseye, öteki dünyaya dönük, insandan kopuk reel dünyanın dışında kalan bir düşünce biçimidir. Ancak feodal yapı içerisinde zamanla büyüyerek ekonomik ve sosyal sahada hâkimiyeti elde eden kesim burjuva sınıfı olmuştur. Maddî unsurlara dayanan söz konusu gelişme, yani yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkarak siyasi iktidara talip olması olayı, yeni bir dünya görüşü, yeni bir felsefi anlayış, yeni bir ekonomik ve sosyal kuramı da böylece ortaya koymuştur (Atabay, 2004:14).

Doğrusu daha baştan beri birçok düşünce adamı insanlığın aydınlık bir dünyaya kavuşması yönünde gayret sarf etmiştir; ancak “Aydınlanma” adının tarihsel bağlamında bizi 18. yüzyıla sınırladığını kaydetmek gerekir. Öyle ki Aydınlanma bu yüzyılda felsefeyi gerçek anlamda toplumsal dönüşümlerin emrine amade kılmış düşünürlerin düşünme şeklidir. Böylece felsefe bu aydınlarla ilk olarak siyasallaşmış ve dünyayı dönüştürücü bir hüviyete bürünmüştür. Kavramın sınırlarını daraltmak gerekirse, 18. asrın Fransa’sında durulabilir (Timuçin, 2008:11-12).

Ancak Aydınlanma’nın gelişmesinde İngiltere de ülke olarak oldukça ön plandadır, çünkü Aydınlanma ilk olarak İngiltere’de görülmeye başlanmıştır. Doğal olarak bu gelişme tesadüf olarak görülemez, zira İngiltere gerek monarşinin yetkilerini kısıtlamada, gerekse parlamenter bir sistem oluşturmada ve sonra da özerk kilisesini oluşturup Papa’nın etkisinden kurtulmada tüm diğer Avrupa toplumlarından daha hızlı hareket etmiştir (Atabay, 2004:16).

Dolayısıyla Aydınlanmacılık 17. yüzyılın bilimselliğe dayalı katı usçuluğuna, özellikle bu usçuluğun giderek yozlaşan şekillerine tepki mahiyetinde belirmiştir. Klasik değerler çağı olarak görülen 17. Yüzyılda klasiklik denilen ortak beğeni, eski yazıların örnek alınması kaygısıyla doğmuş, sanatta bir doğallık tutkusu, bir ahlakçılık inancı, bir evrensel ulaşma isteği şeklinde ortaya çıkmıştı. Böylece 17. yüzyıldaki bu ortak eğilim her şeyden önce Descartes’in bu usçuluğuna dayanmaktaydı. Ancak klasiklik 18. yüzyıla doğru dağılmaya başladı ve bu dağılışı takiben beliren Aydınlanma araştırmaya, ayırtırmaya, sorgulamaya, tartışmaya dayanan yepyeni bir bakış açısı şeklinde belirdi. Aydınlanma usçuluğu yadsımıyor, usçuluğun kuru ve verimsiz üretimlerini benimsemiyor, bu anlamda insanın derinlerine inmeye, toplumsal sorunları tartışmaya daha çok eğiliyordu (Timuçin, 2004:37).

Fransa’da hukuki ayrıcalıkların ortadan kalkması ancak mutlak monarşinin dayandığı feodal yapının zayıflamasıyla söz konusu olabildi. O tarihte burjuvazinin çıkarları, hukuki ayrıcalıklar ve farklılaşmaların ortadan kaldırılmasını gerektirmekteydi. Dolayısıyla ekonomik açıdan güçlü ancak hukuki imtiyazlardan yoksun bir sınıf olarak burjuvazi, hukuki imtiyazlara karşı savaş açmış, yine kendisinin de dâhil olduğu Tiers état’ın topluca bahse konu mücadeleye dâhil olmasına çabalamıştı. “Üçüncü sınıf” ya da “üçüncü tabaka” anlamındaki Tiers état, toplumda aristokratlar ve din adamları haricinde kalan üçüncü sınıfı isimlendirmek, dolayısıyla halkı işaret etmek için kullanılagelen bir kavram olmuştur. Tiers état sınıfı içinde burjuvalar, işçiler, esnaf ve zanaatkârlar beraber yer almakta; böylece topluca hepsi Tiers état’yı oluşturmaktaydı (Kabakçı, 112).

Ayrıca Fransa’da Diderot ve d’Alembert’in yayınladığı Büyük Ansiklopedi, sadece ilerici toplumsal ve siyasal düşünceyi değil, teknolojik ve bilimsel ilerlemeyi de kapsayan özet çalışma niteliğindedir. Zira gerçekten de 18. yüzyılı kökten şekillendirmiş olan insan bilgisinin, ussallığın, zenginliğin, uygarlığın ve doğa üzerinde kurulan denetimin ilerlemekte olduğu inancı, yani ‘Aydınlanma’nın gücü esas olarak üretimden, ticaretten ve her ikisiyle kaçınılmaz olarak ilişkisi olduğu düşünülen ekonomik ve bilimsel ussallıktan kaynaklanmıştı. Bunun yanı sıra, Aydınlanma’nın en büyük taraftarı olarak ekonomik olarak en zengin sınıflar, zamanın somut ilerlemeleriyle direkt ilgili tüccar çevreleri ve ekonomik olarak aydınlanmış toprak lordları, bankerler, ekonomide ve toplum yaşamında yönetici statüde yer alan bilimsel düşünen yöneticiler, eğitilmiş orta sınıf, imalatçılar ve girişimciler gibi sınıflar gösterilebilirdi (Hobsbawm, 2003).

Bu noktada her büyük zihinsel tarih veya dönemde olduğu gibi Aydınlanma hareketinin de başlangıç tarihini sıkı bir şekilde tayin etmenin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Bu paralelde aynı şekilde bitiş tarihini de tam olarak tespit etmenin söz konusu olmayacağı söylenebilir. Dolayısıyla Aydınlanmanın bir bakıma veya belli ülkelerde ta günümüze kadar devam ettiği söylenebilir. Bu ifadeden kastedilen Aydınlanma tarafından ilk defa ortaya atılan veya özellikle vurgulanan birtakım kavramların, ifadelerin veya değerlerin (akılcılık, dinsel özgürlük, hoşgörü, ilerleme vb.) varlıklarını ta günümüze kadar devam ettirdiği ve kültürümüzün bir parçası haline almış olduğudur. Dolayısıyla Aydınlanmanın başlangıç tarihini aynı çerçevede daha gerilere, belli bir anlamda Rönesans’a, Hümanizmaya, Reformasyon’a, daha kısa deyişle Ortaçağ’ın çözülmeye başladığı döneme kadar geri götürülebilir. Ancak yine de Aydınlanma’nın karakteristiğini meydana getiren şartlar ve özellikler açısından esas olarak 18. Yüzyıl Avrupa’sında, Batı Avrupa’sında ortaya çıkan bir hareket şeklinde nitelendirmek doğru olacaktır (Arslan, 1992:24).

Doğrusu yeni fikirler iktidardakilerin ayrıcalıklarını baltaladığı için, bu fikirlerin taraftarları zaman zaman baskı altına alınmıştır. Mesela, Ansiklopedi 1859’da yasaklandığında Fransa’da durum bu şekildeydi. Ayrıca,

¹ Fransa’da devrim öncesinde rahipler ve soylular ayrıcalıklı sınıf durumundaydı. Bunlara **Birinci Kesim** ve **İkinci Kesim** denirdi. Rahiplerin sayısı 130.000, soylularınki de 140.000 kadardı. Bahsi geçenler ayrıcalıklı sınıflar idi, fakat bu hepsinin zengin olduğu ya da hiçbirinin çalışmadığı anlamına gelmiyordu. Halk ise ayrıcalıksız sınıfı oluşturmaktaydı. Bunlara **Üçüncü Kesim** denmekteydi. 25.000.000’luk Fransız nüfusunun yüzde 95’ini bunlar meydana getirmekteydi. Ayrıcalıklı sınıflar arasında nasıl servet ve yaşayış biçimi farklılıkları varsa, aynı farklılıklar burada da mevcut idi. Yukarı-orta sınıf ya da burjuvazi olan 250.000 kadan Üçüncü Kesimin geri kalanlarına kıyasla bayağı refah içindeydi (Huberman, 2017:165-166).

Encyclopédie'nin kaderi, katkıda bulunanlar hapsedilmediği ve onları kontrol etmesi gereken hizmetlerde destekçileri olduğu için, toplumun değişikliklere karşı ikircikliliğini de sergilemektedir. Bu ikircikliliğin bir nedeni, muhtemelen, bilimsel yöntemle en hoşgörülü olan ülkelerin (daha çok Protestan ülkeler) güçlerinin hızla arttığına görülmüştür. Gerçekten de, mekanik gelişmelerin tarım ve üretimde asırlık üretim tarzlarını değiştirmeye başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısında sanayi devriminin başlangıcına da tanık olundu (Brysbart, 2015).

Ayrıca Aydınlanma düşüncesi dönemin siyasetini de etkilemiştir. Prusya'da Büyük Frederick'i (hükümdarlığı 1740-1786 arasında), Rusya'nın Büyük Catherine'i (hükümdarlığı 1762-1796 arasında) ve Avusturya'da II. Joseph (hükümdarlığı 1780-1790 arasında) gibi 'Aydınlanmış Despot' olarak nitelendirilebilecek liderler, hükümete reform getirmeye, toplumu iyileştirmeye ve devleti güçlendirmeye çaba sarf ettiler. Aydınlanmış despotlar kilisenin gücüne ve ayrıcalıklarına karşı çıkararak dini hoşgörüyü ve yasal reformları desteklediler (Black, 2020:137).

4. SONUÇ

Bu noktada Aydınlanma en çok siyasi başarılarıyla tanınlanır. Dönemin fikir dünyası modern, cumhuriyetçi, anayasal demokrasilere temel oluşturan üç siyasi devrimle belirginleşir: İngiliz Devrimi (1688), Amerikan Devrimi (1775-83) ve Fransız Devrimi (1789-99). Öyle ki doğal dünyayı açıklamakta ve anlatmaktaki başarısı, Aydınlanmayı sosyal ve siyasi dünyayı, aklımızla bulduğumuz yapılara göre yeniden yapılandırma hususunda cesaretlendirmiştir. Bu noktada Aydınlanma filozofları mevcut sosyal ve siyasi yapıların eleştirel incelemeye diremediğini görmüştür. Mevcut siyasi ve sosyal otorite dini mitlerle, gizemlerle boğulmuş ve belirsiz gelenekler üzerine bina edilmiştir. Bu açıdan var olan kurumların eleştirisi, teoride olması gerektiği gibi, kurumların modelini oluşturma çalışmasıyla desteklenmiştir. Yönetilenin rızasıyla yönetimin kurulduğu temel devlet modelini, özgürlük ve eşitlik gibi siyasi ideallerin ifadesini ve bunların kurumsal olarak hayata geçirilmesinin teorisini; tüm meşru siyasi sistemlerce tanınması ve saygı duyulması gereken temel bireysel insan haklarının dillendirilmesini; düzenli bir toplumun değeri olarak dini çeşitliliğe karşı hoşgörünün dile getirilmesi ve teşvikini; temel siyasi gücün denge ve denetleme sistemiyle kontrol edilmesi anlayışını ve Batı demokrasilerinde aşına olunan diğer yönleri bu döneme borçluyuz (Bristow, 2022:31-32).

Tüm bu hususlar bize Aydınlanma düşüncesinin bilinmesinin güncel modern siyasi yapıların ve demokrasilerin oluşması ve analizi anlamında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca ülkemizde de Osmanlı'nın son döneminde görülen fikir akımları ve Cumhuriyetin kurucu eliti üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda Aydınlanma düşüncesinin genel hatlarıyla incelenmesinin ve tarihsel koşullarının öğrenilmesinin önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ağaogulları, M.A. (2018). Sokrates'ten Jakobenlere Batıda Siyasal Düşünceler, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. baskı.
2. Arslan, A. (1992). "Aydınlanma", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1 (2), <https://dergipark.org.tr/en/pub/ctad/issue/25523/269197> (13.09.2022).
3. Atabay, M. (2004). Aydınlanma Çağı ve Avrupa, Ankara: Nobel Yayın, 1. basım.
4. Batuhan, H. (2003). "Aydınlanma Kavramı üzerine bazı düşünceler", Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünyü, Bugünü, Sorunları (25-26 Nisan 1997 Strasbourg Sempozyumu), İstanbul: Adam Yayınları.
5. Baykan, F. (2000). Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. basım.
6. Black, J. (2020). Dünya Tarihi, (çev. Hamza E. SARIBAŞ), İstanbul: Othello Yayıncılık, 1. baskı.
7. Bristow, W.F. (2022). Aydınlanma Felsefesi, (çev. İrem Şalvarcı), İstanbul: Beyoğlu Kitabevi, 1. baskı.
8. Brysbart, M. (2015). "Enlightenment, The", The Encyclopedia of Clinical Psychology içinde, https://www.researchgate.net/publication/313966752_Enlightenment_The (12.09.2022).
9. Cevzici, A. (2002). Aydınlanma Felsefesi Tarihi, Bursa: Ezgi Kitabevi.
10. Çigdem, A. (2001). Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
11. Çüçen, A.K. (2005). "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217373> (13.09.2022).
12. Hobsbawm, E.J. (2003). Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 3. baskı.
13. Kabakçı, E., Siyasal Düşünceler Tarihi, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, <https://www.academia.edu/>

29493817/S%C4%B0YASAL_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER_TAR%C4%B0H%C4%B0_DERS_K%C4%B0TABI (19.06.2019).

14. Kalın, F. (2007). “Fransız Aydınlanması ve Voltaire’de dini düşünce ve İnanç Hürriyeti”, Atatürk Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) <http://acikarsiv.atauni.edu.tr/browse/531/609.pdf?show> (11.10.2011).
15. Kiriş Yılmaz, N. (2018). “Avrupa ve Türk Aydınlanması Üzerine Bir Değerlendirme”, Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji, sayı: 28, Eylül 2018, s. 59-70.
16. Köktaş, M. (2011). “İskoç Aydınlanması ve Amerika”, Liberal Düşünce Dergisi, (63), 235-256.
17. Taşkın, A. (2007). İskoç Aydınlanması, İstanbul: Birey Yayınları, 1. baskı.
18. Timuçin, Afşar (2008). “Aydınlanma Nedir?”, <https://bilimvegelecek.com.tr/wp-content/uploads/2018/02/Ayd%C4%B1nlanma-nedir.pdf> (10.09.2022).
19. Timuçin, Ali (2008). “Aydınlanmanın kaynakları ve özü”, <https://bilimvegelecek.com.tr/wp-content/uploads/2018/02/Ayd%C4%B1nlanma-nedir.pdf> (10.09.2022).
20. Yalçınkaya, A. ve Ağaoğulları, M.A. (2013). Siyasi Düşünceler Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.